

Василь Петрович Гелюта (з нагоди 70-річчя з дня народження)

Vasyl P. Heluta (the 70th anniversary)

На початку січня цього року мікологічна й ботанічна спільноти відзначили ювілей відомого українського міколога, доктора біологічних наук, професора, завідувача відділу мікології Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України Василя Петровича Гелюти.

Майбутній вчений народився 7 січня 1954 р. в с. Висунськ Березнегуватського (нині Баштанського) району Миколаївської обл., але незабаром його сім'я повернулася на Волинь, звідки походили його батьки. Саме там, в оточенні мальовничої природи Полісся, і пройшли дитинство та шкільні роки Василя Петровича, що сприяло формуванню його як особистості та вибору життєвого шляху. Після закінчення Старовижівської середньої школи в 1971 р. році він вступив до Київського державного університету імені Тараса Шевченка, на біологічний факультет. Під час навчання в університеті виявилась його особлива схильність до мікології та ботаніки, а об'єктом його дипломної роботи стали борошністоросяні гриби (родина *Erysiphaceae*) Українського степового природного заповідника. Так зі студентського наукового дослідження видового складу обраної групи грибів у межах одного заповідника Василь Петрович розпочав вивчення різноманітності борошністоросяних грибів України. Саме цій надзвичайно важливій групі грибів, які є облигатними паразитами судинних рослин і можуть викликати епіфітотії борошнистої роси багатьох сільськогосподарських і декоративних культур, він і присвятив значну частину свого наукового пошуку. Одразу після закінчення університету в 1976 р. Василь

Петрович був направлений за розподілом до Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного АН УРСР (тепер НАН України), де й розпочав працювати інженером у відділі мікології і ліхенології. Відтоді його подальший життєвий шлях і професійна діяльність пов'язані саме з цією науковою установою, де під час навчання в аспірантурі він продовжив дослідження тієї ж групи біотрофних грибів, а в 1980 р. успішно захистив кандидатську дисертацію "Борошністоросяні гриби (родина *Erysiphaceae*) степової зони України".

В.П. Гелюта зі студентами М.О. Зиковою і К.Г. Савченком, які згодом стали аспірантами відділу мікології Інституту ботаніки, та дружиною Л.І. Бурдюковою на березі Виживки під час походу по ріках та озерах Волині (2009 р.)

Важливим підґрунтям для подальших наукових досягнень ювіляра стало здійснення ним планомірних мікологічних обстежень різних регіонів країни, систематичність і послідовність у колекціонуванні мікологічного матеріалу, уважність до важливих деталей, зацікавленість у використанні нових підходів і методів досліджень. Зібрані Василем Петровичем матеріали, опрацьовані ним зразки, зібрані іншими дослідниками, зокрема проф. С.Ф. Морочковським і проф. І.О. Дудкою, та літературні відомості, результати власних багаторічних польових досліджень і проведений ним таксономічний перегляд видового складу борошнесторосяних грибів стали основою для монографічного зведення із серії "Флора грибів України" (1989 р.), в якому були узагальнені дані про різноманітність цих грибів в Україні, а кількість відомих на території країни видів зросла з 45 до 115. Ця монографія В.П. Гелюти здобула високу оцінку вітчизняних і зарубіжних мікологів. Запропонована у ній схема районування території України була прийнята для подальших випусків багатотомного

видання "Флора грибів України", присвячених іншим таксономічним групам грибів, і використовується сучасними мікологами дотепер.

Здійснення порівняльного аналізу видової різноманітності борошнесторосяних грибів різних регіонів світу дозволило В.П. Гелюти для цих грибів не лише встановити типи ареалів і виділити географічні елементи, а й запропонувати гіпотезу про центри їхнього походження і час виникнення, а також міграційні шляхи видів родини *Erysiphaceae*. Сформульована автором ще на початку 1980-х років, ця гіпотеза й нині не втрачає своєї актуальності і знаходить підтвердження за результатами новітніх молекулярних досліджень. До того ж, вона пояснює закономірності формування видового складу борошнесторосяних грибів на різних континентах світу. Використання території України як модельного об'єкту дало змогу В.П. Гелюти розробити методику географічного аналізу видового складу цих грибів у поєднанні з висновками про ймовірні міграції видів. Такий мікофлорогенетичний аналіз дає можливість зрозуміти, яким чином

відбувалось формування видової різноманітності борошністоросяних грибів будь-якого регіону Європи чи Азії. Ці та інші теоретичні узагальнення були викладені В.П. Гелютою у його докторській дисертації "Борошністоросяні гриби (порядок *Erysiphales*): поширення на території України, еволюція і систематика" (1992).

Вагомим внеском у розвиток таксономічних досліджень грибів стала розроблена В.П. Гелютою оригінальна система колишнього порядку *Erysiphales*. Загалом ним опубліковано понад 90 номенклатурно-таксономічних новацій для таксонів грибів різних рангів із різних систематичних груп, зокрема встановлено рід *Golovinomyces* (U. Braun) V.P. Heluta, запропоновано низку внутрішньородових таксонів роду *Leveillula* G. Arnaud, описано 34 нові для науки види, у тому числі й один викопний, знайдений у рівненському бурштині, запропоновано понад 30 нових номенклатурних комбінацій видового рангу. Ще в докторській дисертації він передбачив доцільність таксономічного визнання декількох нових родів борошністоросяних грибів, два з яких нещодавно описано на південноамериканських матеріалах завдяки молекулярним

дослідженням. Ряд видів В.П. Гелюта описав як нові для науки не лише на українських матеріалах, а й з територій Кавказу, Закавказзя, Далекого Сходу, Балкан, Ізраїлю, країн Північної та Південної Америки.

Як приклад таксономічних опрацювань можна навести запропоновану В.П. Гелютою разом з відомим вірменським мікологом С.А. Симонян систему одного з найскладніших для таксономічних досліджень серед борошністоросяних грибів роду — *Leveillula*. Види цього роду поширені в аридних регіонах, де викликають небезпечні хвороби культурних рослин, зокрема бавовнику, овочевих та кормових культур. Запропонований авторами оригінальний комплексний підхід до оцінки морфологічних ознак представників цього роду дає можливість описувати нові для науки види. Про це йдеться зокрема у виданні "Мир растений" (1991), а В.П. Гелюта є єдиним цитованим у ньому українським мікологом.

Втім коло наукових інтересів В.П. Гелюти як міколога є значно ширшим і охоплює не лише родину *Erysiphaceae* і взагалі не лише сумчасті гриби (відділ *Ascomycota*). Він є також визнаним

Байдарка – один з найліпших видів експедиційного транспорту. У верхів'ях р. Прип'ять (2009 р.)

В.П. Гелюта з аспіранткою С.О. Войтюк під час експедиційного виїзду до "еволюційного каньйону". Ізраїль, околиця м. Хайфа (2005 р.)

фахівцем із групи базидієвих грибів, що належать до порядку *Boletales*, і на цей час завершує роботу над ще одним томом монографічного видання "Гриби України", присвяченим болютоїдним грибам. Василь Петрович зосереджує свою увагу і на вивченні інших таксономічних груп грибів, як сумчастих, так і базидієвих, і має низку публікацій, зокрема щодо рідкісних і чужорідних видів грибів в Україні.

В.П. Гелюта має вагомий науковий доробок. Він є автором близько 430 наукових праць, понад чверть із яких опубліковано за межами України, у тому числі низка статей — у найкращих загальносвітових мікологічних журналах *Mycologia*, *Mycological Research*, *Mycoscience*, *Mycotaxon*, *Persoonia* та ін. В.П. Гелюта є автором або співавтором 20 монографій та 5 книжкових видань, з яких сім опубліковано за кордоном. Серед них зокрема підготовлені разом зі своїми дисертантами та зарубіжними колегами три випуски із серії "Biodiversity of Cyanoprokaryotes, Algae and Fungi of Israel", а саме "Biodiversity

of the Powdery Mildew Fungi (*Erysiphales*, *Ascomycota*) of Israel" (2009), "Smut Fungi of Israel" (2015) та "Rust Fungi of Israel" (2019), присвячені відповідно борошністороссяним, сажковим та іржастим грибам Ізраїлю. Спільно з польськими колегами видано два томи монографії "Fungi of Roztocze Region (Poland and Ukraine)" (2015), присвячені видовій різноманітності відповідно сумчастих грибів і базидієвих макроміцетів цього транскордонного регіону, а також монографію "Roztocze. Przyroda i człowiek" (2015).

В.П. Гелюта, разом із колегами відділу мікології Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України та співробітниками декількох вищих навчальних закладів і природоохоронних науково-дослідних установ, приділяє значну увагу вивченню різноманітності грибів як різних природних зон України, так і окремих особливо цінних територій, насамперед заповідників і національних природних парків. Він є автором та співавтором низки праць, у тому числі й монографічних, присвячених грибам природного заповідника "Михайлівська цілина", Карадазького, Українського степового, Канівського і Луганського природних заповідників, Дунайського, Чорноморського і Карпатського біосферних заповідників та інших об'єктів природно-заповідного фонду України. Нещодавно під керівництвом і за наукової редакції В.П. Гелюти опубліковано узагальнювальну монографію "Гриби заповідників і національних природних парків Українських Карпат" (2019), а ще одну монографію з цієї ж серії — "Гриби Правобережного Полісся України" — щойно здано до друку.

Зазначимо, що Василь Петрович виявляє інтерес не тільки до мікобіоти України. Він брав участь у багатьох експедиціях та експедиційних виїздах до різних країн Європи й Азії, де скрізь, навіть під час приватних поїздок, збирав зразки борошністороссяних грибів. Найінтенсивніше він попрацював у Вірменії, Ізраїлі та на Далекому Сході, звідки ним описано низку нових для науки видів, зокрема на честь відомих біологів та мікологів — У. Брауна (Німеччина), С.П. Васера (Україна та Ізраїль), П.М. Головіна (Узбекистан), І.О. Дудки (Україна), Е.З. Коваль (Україна), І. Йорштада (Норвегія), Е. Нево (Ізраїль). Крім того, матеріали збиралися в Болгарії, Великій Британії, Польщі, Узбекистані, на Алтаї.

Окрім дослідження видового складу різних таксономічних груп грибів, Василь Петрович

доклав значних зусиль до вивчення і збереження різноманітності ландшафтів України. Він був керівником, українським координатором або ж відповідальним виконавцем низки міжнародних проектів. Так, під його керівництвом і за підтримки грантової програми Ральфа Брауна Королівського географічного товариства Великої Британії (The Royal Geographical Society) у 1998 р. була проведена тривала комплексна британсько-українська експедиція, яка обстежила долину верхньої течії р. Прип'ять і збрала докладну інформацію про біорізноманіття та екологічний стан довкілля в цьому регіоні найбільших за площею водно-болотних угідь Європи. В.П. Гелюта брав участь в українських і міжнародних проектах, спрямованих на вивчення й охорону степових територій України, був керівником проекту з експериментального відновлення степових екосистем на еродованих землях Лісостепу. У 2002 р. за його ініціативою і за підтримки Фонду проектів з охорони навколишнього середовища Міністерства закордонних справ Великої Британії (The Environment Project Fund of the British Government's Foreign Office), а пізніше — й Президії НАН України, на території заповідника "Хомутовський степ" було започатковано експеримент із використанням випасання копитних тварин, а саме експериментального табуна коней, як одного із засобів управління степовими екосистемами. Василь Петрович був членом оргкомітету і керівником основної післяконгресівської експедиції по території Криму для зарубіжних учасників XIV Конгресу європейських мікологів у 2003 р. В.П. Гелюта брав участь в обґрунтуванні необхідності створення декількох об'єктів природно-заповідного фонду на Поліссі, в лісостеповій і степовій зонах, сприяючи таким чином розширенню і оптимізації мережі природоохоронних територій України.

В.П. Гелюта — член Національної комісії з питань Червоної книги України. Він є співавтором і членом редакційної колегії третього видання "Червоної книги України" (2009 р.). Брав активну участь у дослідженні рідкісних видів грибів, у напрацюванні нових підходів до підготовки наступного видання цього важливого наукового і державного документа. У результаті в 2021 р. відповідним наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України була реалізована пропозиція виключити 9

В.П. Гелюта з колегами І.І. Чорнеєм, В.П. Гайовою та І.А. Коротченко під час експедиції до Черемоського національного природного парку (2016 р.)

видів, а натомість включити до Червоної книги України 20 рідкісних видів грибів. В.П. Гелюта входить також до складу Міжвідомчої робочої групи щодо інвазійних чужорідних видів при Міндовкіллі України.

У стінах Інституту ботаніки В.П. Гелюта зростав не лише як науковець, а й набував досвіду керівника, обіймаючи посади від інженера до головного наукового співробітника, завідувача відділу мікології (з 2017 р.), заступника директора з наукової роботи (1993—1994, 2004—2009 рр.). За його ініціативою та безпосередньою участю розроблялися програми і плани виконання науково-дослідних робіт, визначалися методи й засоби їх проведення, складалися плани підготовки і видання монографічних праць. Він був членом редакційних колегій багатотомного комплексного видання "Екофлора України", журналів "Український фітоценологічний вісник. Серія С. Фітоекологія", "Жива Україна", "Acta Mycologica" (Польща), нині є членом редколегій "Українського ботанічного журналу", "Чорноморського ботанічного журналу" і "Mantar Dergisi" (Туреччина).

Ювіляру завжди вдавалося успішно поєднувати наукову й організаційну діяльність із науково-педагогічною. В.П. Гелюта підготував чотирьох кандидатів наук (І.В. Базюк, О.І. Гаврило, М.В. Шевченко, Я.М. Макаренко) та двох докторів філософії, які захистили дисертаційні роботи за кордоном із відзнакою, *cum laude*

(С.О. Войтюк, К.Г. Савченко). Василь Петрович постійно приділяє багато уваги професійній підготовці молоді, бере активну участь в атестації науково-педагогічних кадрів. Він викладав курси лекцій з мікології в Міжнародному Соломоновому університеті, протягом декількох років проводив навчальні заняття зі студентами біологічного факультету Київського національного університету під час польової практики, а також здійснював керівництво курсовими, магістерськими і дипломними роботами студентів. З 2004 р. він є постійним головою екзаменаційної комісії Інституту ботаніки з прийому кандидатського іспиту за спеціальністю "мікологія". Був членом спеціалізованої вченої ради Київського національного університету імені Тараса Шевченка з захисту докторських дисертацій за спеціальністю "ботаніка", багато років є членом такої ж ради Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України зі спеціальностей "мікологія" та "ботаніка".

У роботі з молоддю особливо виявляються такі притаманні Василю Петровичу особисті якості як небайдужість, вміння відкрито оцінити роботу молодих науковців, запропонувати конструктивну критику, висловити конкретні слушні поради, заохотивши при цьому до підвищення рівня наукової роботи і подальшого зростання молодих учених. Особливо пощастило тим, хто доєднався до експедиційних виїздів із Василем Петровичем, у тому числі численних походів на байдарках річками й озерами України, під час яких він залюбки ділиться своїм

досвідом, знаннями, прагненням пізнання рідної природи. Окрім успішної діяльності з підготовки кваліфікованих спеціалістів-мікологів, Василь Петрович останнім часом активно використовує переваги сучасних технологій і соціальних мереж і залучає через соціальні мережі чисельну аудиторію мікологів-аматорів, насамперед учасників групи "Гриби України" у Фейсбуці, до виявлення цікавих знахідок грибів у різних куточках України.

Багаторічна успішна діяльність ювіляра високо оцінена державою й академічною спільнотою України. В.П. Гелюта є лауреатом Національної премії України імені Бориса Патона (2021 р.) та лауреатом Премії НАН України ім. М.Г. Холодного (2012 р.). Серед почесних нагород ученого — відзнака НАН України "За професійні здобутки" та грамоти Президії НАН України. На честь Василя Петровича описано новий для науки вид гриба *Tranzscheliella helutae* К.Г. Savchenko (2023).

Мікологічна і ботанічна спільнота України, мікологи і ботаніки Інституту щиро вітають вельмишановного Василя Петровича і бажають ювілярові міцного здоров'я, нових творчих досягнень, реалізації всього запланованого, а також якнайшвидшого здійснення великої спільної української мрії — Перемоги.

В.П. ГАЙОВА, Я.П. ДІДУХ,
М.М. СУХОМЛИН, В.В. ДЖАГАН,
М.О. ЗИКОВА, М.В. ШЕВЧЕНКО,
С.Л. МОСЯКІН